

KRISENOTALGI

Fortidens katastrofer og ambivalente erindringer i Dresden

KRISTOFFER ALBRIS

Det sammensatte begreb *krisenostalg* kan have to betydninger. På den ene side kan det referere til en længsel efter en normalitet, som krisen midlertidigt har forhindret. Som nogle journalister for eksempel pointerede under COVID-19 pandemien, blev folk midlertidige nostalgikere, som længtes efter en åben verden med ubegrænsede muligheder for socialt samvær (Campoamor 2020). På den anden side kan krisenostalg referere til, at folk knytter nostalgiske følelser til minder om netop dramatiske forandringer eller katastrofer i fortiden. Det er denne anden betydning, som jeg i det følgende vil beskæftige mig med via en række historiske og etnografiske eksempler fra Dresden, Tyskland. Først er der dog behov for nogle begrebsmæssige afklaringer om de to elementer af krisenostalg, og hvordan jeg fortolker dem i denne artikel.

Krise er et begreb, der konstant risikerer at blive brugt til at henvise til for mange ting på én gang. Antropologer har i mange år været interesseret i at afdekke og diskutere effekterne af (brugen af) krisebegrebet i sociale, økonomiske og ikke mindst politiske sammenhænge (Barrios 2017; Roitman 2013; Vigh 2008). Denne kritiske tilgang, der undersøger, hvordan krisebegrebet har reelle politiske konsekvenser i kraft af dets anvendelse, ansporer samtidig til en etnografisk nysgerrighed efter at studerede kulturelle opfattelser af, hvad der udgør en krise for mennesker på forskellige steder, til forskellige tider. Af den grund forbliver krisebegrebet på trods af dets politiske implikationer etnografisk relevant, især når emiske forståelser af krise kan lede os på sporet af menneskers opfattelser og oplevelser af en begivenhed eller periode som værende anderledes end normalt. For dette giver indsigt i, hvad der opfattes som normalitet. I denne artikel bruger jeg ordet krise som en fællesnævner for de tidligere katastrofer og perioder med omvæltninger, som jeg vil diskutere. Det vigtige er ikke, om disse begivenheder eller perioder blev eller bliver formuleret som kriser, men deri-

mod, at de repræsenterer ambivalente minder om fortiden i en kollektiv hukommelse, herunder såvel smertefulde som sentimentale og romantiserede minder.

Dette leder mig hen til nostalgi. Etymologisk set betyder nostalgi 'hjemkomstens smerte'.¹ Hvor nostalgi etymologisk og også historisk har været synonymt med en form for hjemve, er begrebets anvendelse ikke desto mindre skiftet fra et primært fokus på en forskydelse i sted til en forskydelse i tid; til den mere gængse forståelse som en 'længsel efter en svunden tid'. Den etymologiske forbindelse til smerte har i en nostalgikontekst dog en dobbelttydighed. Nostalgi omtales ofte som en følelsesmæssig tilstand, der kan opleves som tristhed, men som ikke desto mindre har positive konnotationer. Faktisk definerer *Cambridge Dictionary* nostalgi som "en følelse af glæde og tristhed, når du tænker på ting, der skete i fortiden". Denne dualitet af både glæde og tristhed fremhæver, hvordan nostalgi refererer til en iboende ambivalent følelsesmæssig tilstand.

På et generelt niveau kan ambivalens defineres som "samtidige og modstridende holdninger eller følelser (såsom tiltrækning og frastødning) over for et objekt, en person eller en handling" (Merriam-Webster u.å.). I sit klassiske arbejde om ambivalens i sociologien bemærkede Robert Merton (1976), at socialt strukturerede roller disponerer mennesker til samtidig at omfavne og afvise mennesker, objekter eller normer. Med udgangspunkt i Merton foreslog Smelser (1998) senere: "Hvis vi kun tænker på dem, vi elsker eller kan lide mest, opdager vi næsten altid denne følelse ledsaget af noget, vi ikke kan lide; og selv de mest hadefulde mennesker viser sig at fremvise en eller anden morbid tiltrækning eller forløsende egenskab." Og det er netop på denne måde, krisenostalgi skal forstås: som en erindring om tidligere begivenheder eller perioder præget af en følelse af omvæltning, der fremtvinger både positive og negative følelsesmæssige tilstande. Samtidig kan der i nostalgiske erindringer om fortidens kriser også gemme sig en følelse af ambivalens ikke kun over for selve krisebegivenheden, men også i forhold til hvilke alternative fortolkninger af verden en krise åbnede op for på det givne tidspunkt og derved stadig gør det i nutiden. Med andre ord, hvordan bliver tidligere kriser på én og samme tid noget, vi ønsker at glemme (Simpson 2013), og noget, som vi er tvunget til at huske, fordi de kommer til at symbolisere potentialer og muligheder, der siden er forsvundet fra kollektive bevidstheder?

For at udforske krisenostalgi etnografisk gennemgår jeg en række eksempler fra Dresden, hvor jeg udførte etnografisk feltarbejde mellem 2014 og 2016. Feltarbejdets primære fokus var at følge en række borgere med henblik på at forstå deres opfattelser af lokalsamfund, risiko og tilpasning efter en større oversvømmelse i 2013. Undervejs i feltarbejdet blev jeg opmærksom på, hvordan borgerne flettede deres egne livsforløb ind i Dresdens historiske kontekst, hvorved

oversvømmelser for eksempel blev relateret til 2. verdenskrig, til DDR-perioden og den tyske genforening. Igennem artiklen præsenterer jeg derfor en række nedslagspunkter på, hvordan tre former for kriser huskes i nutidens Dresden: brandbombningen af byen i 1945, Berlinmurens fald og de efterfølgende former for socialistiske hukommelseskulturer (eller 'Ostalgie') samt, og mest centralt, oversvømmelserne af byen i 2002 og 2013. Alle disse begivenheder deler et fælles træk, nemlig, at erindringen af dem i dag består af ambivalente elementer såsom fortvivelse, sorg, håb og glæde. På trods af den ødelæggelse, skade, angst og usikkerhed, som disse begivenheder indvarslede, har de i dag opnået en nærmest mytologisk karakter af at være afgørende historiske tidspunkter for befolkningens kollektive selvidentifikation og ikke mindst for dens tilhørsforhold til byen Dresden som et historisk og nutidigt sted, der har en fysisk materialitet og symbolsk særegenhed.

Lad mig indledningsvis give et eksempel, der illustrerer, hvordan krisenostalgien er særligt tydelig i forbindelse med Dresden, før jeg folder det ud i de efterfølgende afsnit. Følgende citat stammer fra en hjemmeside for en lokalforening i en af de perifere forstæder til Dresden, og det beskriver lokalområdets historie:

Krige og naturkatastrofer er også en del af historien om stedet. Efter luftangrebet ved middagstid den 2. marts 1945 oplevede vi dødsfald og skader på bygninger, og Elben var altid en trussel. Oversvømmelserne i 1845 og 1890 virkede som fjern historie, men oversvømmelsen i august 2002 mindede smerteligt om tidligere tider.²

Mens dette citat i første omgang beretter om en følelse af alvor relateret til de mange destruktive begivenheder og kriser i Dresdens historie, signalerer det også, at katastrofer og krige ikke kun er "en del af stedets historie". Disse begivenheder er, udtrykkes det, stadig i høj grad en del af de nuværende indbygges levede erfaringer, på trods af at ikke mange nuværende borgere levede, da byen blev bombet i 1945. Etnografisk og regionalt viser eksempler som disse desuden, hvordan der i denne del af det tidligere socialistiske Østtyskland eksisterer en kollektiv bevidsthed om at tænke sig selv som et sted, hvor dårlige ting sker, men hvor disse tidligere kriser også fungerer som referencepunkter for, hvordan forandringer opstår, og hvordan samfundet kan gentænkes. Af denne grund udgør Dresden en interessant case for at udforske ideen om forbindelsen mellem nostalgi og kriser.

At mindes bombningen af Dresden

Uden for Tyskland er Dresden måske mest kendt for brandbombningen, der ramte byen i 1945. Da 2. verdenskrig begyndte at skifte til fordel for de allierede, intensiveredes de systematiske bombninger af tyske byer, og få byer undslap

de britiske og amerikanske luftangreb. Store dele af Hamborg og Berlin blev bombet og brændt ned, da de allierede forsøgte at hævne bombningerne af britiske, franske og andre allierede byer.

Dresdens placering som det tredje riges geografiske centrum kombineret med byens relativt beskedne størrelse og mangel på strategiske betydning betød, at den langt inde i krigen havde undsluppet bombebardementer. Men den 13. og 14. februar 1945, da allierede styrker marcherede ind på tysk territorium, blev britiske og amerikanske bombefly sendt ud for at bombe Dresden. Resultatet var en af de mest berygtede og forfærdelige historier om krigsødelæggelse i moderne tid. Begivenheden har affødt en række videnskabelige værker og romaner. Af disse er den mest berømte uden for Tyskland måske Kurt Vonneguts roman *Slaughterhouse-Five* (1969), hvor Vonnegut mindes sine egne personlige oplevelser som krigsfange i Dresden under bombningen. De allierede kastede blandt andet bomber, der indeholdt fosfor, som brænder ved ekstremt høje temperaturer; dette forvandlede asfalten til flydende masse og brændte dem, som ikke allerede var blevet dræbt af bomberne. Jagerfly bevæbnet med maskingeværer fulgte i kølvandet på bombeflyene og skød mod dem, der forsøgte at flygte fra byen (Gretzschel 2012, 77).

Antallet af dødsfald som følge af bombeangrebene har været heftigt diskuteret, og i dag er der stadig ingen konsensus om det nøjagtige tal. For nylig anslog en tysk kommission af historikere, at antallet var mellem 18.000 og 25.000 dødsfald (Taylor 2008). Hvorom alting er, er begivenhederne i februar 1945 siden blevet et vigtigt symbol på krigens grusomheder begået af de allierede og en del af en ubehagelig debat i Vesten om, hvilket ansvar de allierede havde i ødelæggelsen af tyske byer, hvor strategiske begrundelser set i bakspejlet ikke synes at have retfærdiggjort niveauet af destruktion (Jerzak 2015). Hvor bombningerne af tyske byer ofte blev fremstillet som en strategisk militær nødvendighed, er det blev foreslået, at deres formål faktisk var at demoralisere det tyske folk (Gretzschel 2012, 18), ligesom Luftwaffes bombardementer af London havde til formål at svække det britiske folks støtte til krigen.

Brandbombningen er blevet en afgørende begivenhed i Dresdens historie. Adskillige monumenter spredt ud over byen tjener som mindesmærker for bombningen, og de ikoniske billeder af den forbrændte Altstadt (gamle bydel), som Vonnegut mindeværdigt beskrev som et "månelandskab", udgør nogle af de mest almindelige motiver på plakater og postkort i turistbutikker. Bystyret har desuden aktivt anvendt den tragiske historie som en måde at 'brande' byen som et symbol på international fred på, og Dresdens offentlige image har siden murens fald været præget af bestræbelser på at fremme pacifisme. Dette bør imidlertid forstås i konteksten af de forskellige debatter, der har præget hele

Tyskland i efterkrigstiden, ofte refereret til som bearbejdning af fortiden (*Aufarbeitung der Vergangenheit*) eller håndtering af fortiden (*Vergangenheitsbewältigung*), hvor skyld og anger blev drøftet i lyset af nationalsocialismens fremkomst og den tyske civilbefolknings rolle heri (Herf 2002; Müller 2002).

Inskription mellem brosten, refererende til afbrændingen af 6.865 lig efter bombningen af Dresden i 1945. Altmarkt-pladsen i Dresden Altstadt. Foto: Forfatteren, maj 2014.

Samtidig har de allierede bombardementer i februar 1945, som Claudia Jerzak (2015) argumenterer for, været med til at forme en vedvarende myte om Dresden som en uskyldig kunst- og kulturby. Allerede i de sidste måneder af krigen udnyttede det nazistiske regime Dresden til at fremstille de allierede som ødelæggere af vestlig kultur og civilisation. Efter krigen anvendte Sovjetunionen desuden ødelæggelsen som et middel til at symbolisere nazisternes ansvar for krigen og senere til at bekræfte krigsforbrydelser begået af de vestlige magter. Dresdens ofre blev delvist støttet af borgerlige årlige protester mod den socialistiske stat i Kreuzkirche (Hellig Kors Kirke) i Altstadt, der startede i 1982, kendt som den ”stille mindehøjtidelighed”. Efter Berlinmurens fald i 1989 blev denne årlige begivenhed hurtigt en kilde til uenighed om, hvad den passende måde at mindes bombningen i 1945 på skulle være. 2. verdenskrigs historie blev dermed på ny gjort til et aspekt af den definerende ideologiske og politiske debat mellem socialisme og kapitalisme i 1990’erne med genforeningen af Tyskland.

Det bedste eksempel på lokale uenigheder om, hvordan man bør mindes og erindre bombningen i Dresden, finder man ved at se på højtideligheder på selve årsdagen, den 13. februar. På denne dag arrangeres årligt en begivenhed, hvor

folk danner en lang kæde langs Elben, der symboliserer fællesskab og solidaritet. Et stort antal borgere deltager, ligesom mange politikere fra Dresdens byråd og Sachsens delstatsparlament møder op. Alligevel er begivenheden også blevet kendt for sammenstød mellem højre- og venstrefløjsgrupper. Højreorienterede grupper har forsøgt at bruge begivenheden til at fremhæve deres stolthed over tysk historie og til at minde verden om de grusomheder, som, mener de, blev begået af allierede styrker mod det tyske folk under krigen. Venstrefløjsgrupper, forarget over det, de ser som opportunisme fra højrefløjsgruppernes side, har konsekvent mødt deres modstandere med demonstrationer og blokeret disses forsøg på at deltage i højtidelighederne.

Da Dresden er en by, der kan lide at vise sin historie frem, tiltrækker den hvert år et stort antal turister, især amerikanere, som udforsker krigshistorien og besøger Kurt Vonneguts opholdssteder. Sådanne turister vil let støde på et væld af skilte og mindesmærker, foruden flere særlige afdelinger i byens museer, der mindes bombningen. Førnævnte postkort fra turistbutikker af byen i ruiner efter bombningen er meget almindelige, og man kunne hævde, at de repræsenterer en fjern og dermed æstetisk tiltalende fortid.

Bombningen i 1945 markerer en særlig form for fortid i Dresdens kulturhistorie. Mens det levende minde om bombningen svinder, lever den nostalgiske erindring om begivenheden videre på byens mange museer og gennem symboler i bylandskabet. De to andre krisehændelser, som jeg behandler i denne artikel, er en anden historie. Murens fald og oversvømmelserne i 2002 og 2013 er nemlig begivenheder, der huskes gennem fælles diskurser blandt beboerne i Dresden.

At mindes murens fald

Da Berlinmuren faldt den 9. november 1989, blev Tyskland genforenet efter årtiers adskillelse. Det er svært at undervurdere den symbolske betydning, som denne begivenhed fortsat har for den tyske befolkning; især for dem, der levede i Østtyskland (Deutsche Demokratische Republik, DDR). Efter Murens fald og afslutningen af den kolde krig kæmpede mange byer i det tidligere Østtyskland med de sociale, politiske og økonomiske reformer, der skyldte ind over det tidligere østblokland. Denne kamp indbefattede blandt andet opløsningen af offentlige virksomheder, chokket ved indførelsen af en markedsøkonomi (Berdahl 1999a) og byernes demografiske nedgang som følge af omfattende migration fra øst til vest (Ringel 2013).

Mit feltarbejde i Dresden fandt sted et kvart århundrede efter Murens fald og havde forebyggelse af oversvømmelser som sit primære fokus. Alligevel var den socialistiske æra et centralt samtaleemne, der optog meget af tiden i de fleste

samtaler og interviews, jeg foretog med folk. Nogle ville indlede deres erfaringer med oversvømmelserne ved at fortælle om deres personlige økonomiske vanskeligheder siden Murens fald. Andre ville blot begynde med at forklare, hvordan de var blevet opdraget under det socialistiske regime, eller hvordan de oplevede selve sammenbruddet af DDR og den efterfølgende genforening. Et eksempel er Stefan Schulz,³ en landmand bosat i udkanten af Dresden. I dette uddrag fra mit interview med ham kommer vi midt ind i en lang beretning om den kaotiske tid omkring Berlinmurens fald:

Da jeg var 30 år gammel, kom vendepunktet (*die Wende*). [...] Demonstrationerne begyndte først i Leipzig, derefter i Dresden. De blev afholdt en gang om ugen, og nogle gange var der mere end 100.000 mennesker på gaden i Dresden. 100.000 mennesker! Jeg var bange. Jeg var virkelig bange for, at nogen ville skyde mig. DDR-systemet var meget organiseret og overvåget, næsten lige så slemt, som det er i dag [griner] på grund af internettet, men dengang var alt infiltreret (*unterwandert*). Det var umuligt at snakke i telefon uden at nogen lyttede til, hvad du sagde. Der var våben overalt. Jeg var bange. Da vendepunktet kom, brød alt sammen. Ingenting var som i går (*wie Gestern*). Ingen love, ingen penge, ingen jobs. Der var ingenting. Det var en udfordring. DDR's politiske system var så fuldstændigt forankret i vores samfund, at en så pludselig ændring – jeg ville aldrig have troet, det var muligt. Ingen havde troet, at det var muligt. Min kollega, der nu er 85 år, sagde altid til mig, at han ville opleve Tysklands genforening. Og jeg sagde: 'Kom nu, du drømmer!' Men han oplevede det. Det var en fantastisk tid. Pludselig kunne du sige, hvad du mente. Men det var også hårdt. Pludselig var millioner af mennesker på gaden uden arbejde; måske var op imod halvdelen af virksomhederne pludselig væk.

Stefans dystre beretning om årene efter Murens fald udgør en rammende beskrivelse af den følelse af ambivalens, som har præget både genforeningen af Tyskland og omkalfatringen af de østtyske byer og stater som Dresden og Sachsen såvel som andre dele af Østblokken (Berdahl og Bunzl 2010; Verdery 1996) og både årene lige op til Murens fald (under DDR), selve genforeningen og årene derefter. Denne tid bliver beskrevet af de mennesker, jeg talte med i Dresden, som værende præget af brydninger, der på en og samme tid var enden på noget gammelt, velkendt og problematisk og indvarslingen af noget nyt, håbefuldt og skræmmende. Denne ambivalens beskrives på fin vis i Elizabeth Ten Dykes etnografiske værk (2001) om 1990'ernes Dresden. Dyke beretter, hvordan genforeningen med Vesttyskland tvang den lokale befolkning til at forlige sig med fortiden. Bogen var en del af den stigende interesse blandt antropologer for at studere postsocialisme i den tidligere østblok. Dyke tager læseren med på en række etnografiske udflugter, der eksemplificerer de paradokser, som de store politiske, sociale og kulturelle omvæltninger forårsagede. Hendes undersøgelse

fokuserer på spørgsmålet om hukommelse og erindring i møderne med Dresdens befolkning midt i en økonomisk og social overgang. To af Dykes hovedpointer er, at erindringer om fortiden er skrøbelige og fleksible og i stand til at tilpasse sig og ændre sig i forhold til de spørgsmål, der definerer nutiden, og at erindringer er politiske kamppladser mellem forskellige aktører i Dresden (Dyke 2001, 15).

En vigtig del af historien om Østtyskland og Dresden i kølvandet på socialismens sammenbrud handlede om tilstrømningen af kapitalisme og udenlandske investeringer, tabet af jobs, nedlæggelsen af tidligere DDR-statsdrevne industrier samt talrige arkitektoniske kontroverser om restaurering af gamle bygninger og opførelsen af nye. I Dresden tog disse konfliktlinjer og debatter mange former. Et berømt eksempel var gaden Prager Strasse, der kort efter genforeningen blev omdannet til et vestligt shoppingstrøg med glasfacader og en overflod af butikker, der solgte ting til en befolkning, som markedet skulle omdanne fra skeptiske socialister til kapitalistiske forbrugere. Dette resulterede i en forbrugsrus (*Konsumrausch*), hvor adgangen til varer og valget af, hvilke varer man skulle købe, som Daphne Berdahl har formuleret det, blev ”defineret som fundamentale rettigheder og demokratiske udtryk for individualisme” (Berdahl 1999a, 87). De politiske og økonomiske ændringer påvirkede derved ikke kun folks levevis, men også selve ideen om, hvad det betød at have levet under socialismen og have været en del af et land og en ideologi, der nu ikke længere fandtes. Overgangen krævede med andre ord omformningen af nye subjekter, der blev tvunget til at genoverveje opfattelsen af, hvad hjem og sted betyder. Den dag i dag fortsætter ambivalensen om, hvordan byer som Dresden skal forstås i dag, og hvilke fortider man skal forstå nutiden igennem, om disse så er socialistiske, nazistiske eller noget helt tredje.

Peperkamp et al. hævder (2009, 1), at Østtyskland ”bogstaveligt talt er blevet et fremmed land, der hører fortiden til”. Men som de tilføjer, ”er det på ingen måde et glemt land”. Delvist som reaktion på den udbredte skuffelse over vestlig kapitalisme, der trak tæppet væk under alt, hvad befolkningerne i byer som Dresden havde troet på, dukkede der snart kulturelle modreaktioner op. Som mange antropologer, der har arbejdet i det tidligere Østtyskland og andre tidligere kommunistiske lande i Europa, har påpeget, begyndte en nostalgi efter den kommunistiske fortid at tage form allerede i løbet af 1990’erne (Boyer 2006). Den særlige form for kollektiv nostalgi indebar blandt andet, at folk begyndte at samle på materielle objekter fra DDR-perioden, eller at kulturverdenen begyndte at lave kunst, film eller musik om DDR. Neologismen, der er blevet brugt til at beskrive dette fænomen, er *Ostalgie*, en længsel efter Øst. Denne form for nostalgi er senere blevet set som et udtryk for østtyskernes utilfredshed

med genforeningen, med arbejdsløshed efter Murens fald og dystre økonomiske udsigter i 1990'erne snarere end som en forherligelse af den socialistiske fortid (Müller 2008), om end det var den specifikke kulturelle form, det tog som for eksempel skildret i filmen *Good bye, Lenin* fra 2003.

En række antropologer har forsøgt at forstå opkomsten af denne særlige nostalgikultur – i en sådan grad, at Ostalgie og kollektiv hukommelse er blevet dominerende i studiet af de tidligere østbloklande og måske især i det tidligere DDR (Berdahl 1999a; Boyer 2006; Müller 2008). For at låne et begreb fra Arjun Appadurai er Ostalgie, hukommelse og fortiden i forbindelse med det tidligere DDR blevet emner, som ”definerer de essentielle og dominerende interessepunkter i regionen” (Appadurai 1986, 357). I en diskussion af Ostalgie argumenterer Dominic Boyer (2006) for, at fænomenet ikke bør ses som en længsel efter det tidligere Øst. Boyer hævder derimod, at Ostalgie som begreb er blevet formuleret af vesttyske observatører og derved har fungeret som en måde for det tidligere Vesttyskland at spejle sig selv i forhold til sin ’anden’, dvs. det tidligere Østtyskland. Dette synspunkt støttes af andre forskere, som har anskuet genforeningen gennem en prisme af kolonisering, hvor det tidligere Østtyskland blev eksotiseret som en del af en koloniseringsproces (Cooke 2005; Neller 2006). Derudover handler Ostalgie, som Daphne Berdahl har pointeret, mindre om at huske fortiden end om ”produktionen af en nutid” (Berdahl 1999a, 202). Erindring om DDR-fortiden kan således også bruges som et middel til at forfølge politiske mål i den postsocialistiske nutid.

Dette indikerer, at forestillingen om udbredelsen af Ostalgie i lige så høj grad har til formål at skabe en bestemt fortælling om perioden efter genforeningen. For som den tyske antropolog Felix Ringel påpeger, har de dramatiske ændringer, som det tidligere DDR har stået over for, dannet grobund for mange ideer og fortolkninger, som er hentet fra forskellige fortider og rettet mod divergerende forestillinger om fremtiden, der først og fremmest tjener et formål i forhold til at håndtere nutidige problemstillinger i det østlige Tyskland, herunder affolkning af landområderne og økonomiske vanskeligheder (Ringel 2013, 26; se også Gallinat 2008, 666).

I forlængelse af de nævnte studier af nostalgi, ostalgie og erindringer om det tidligere Østtyskland vil jeg hævde, at skildringen af perioden efter Murens fald og genforeningen i både kunst og litteratur i høj grad er sket ved at betragte den periode som en krise, der stod i kontrast til det, der var før, og det, der kom efter. Med andre ord står vreden rettet mod det gamle socialistiske regime og skuffelsen over den markedsdrevne kapitalisme i kontrast til det, der fulgte, nemlig den krise og det opbrud, som selve Murens fald og genforeningen repræsenterede. I dag huskes det som en overgangsperiode med potentiale og muligheder, hvilket perioden, der fulgte, ikke gør. Af denne grund afspejler citater som det tidligere

beskrevne fra Stefan Schulz, hvorfor året 1989 betyder meget mere for så mange tyskere i dag end blot befrielsen fra det statssocialistiske DDR-regime.

Trabbi-bil ved Laubegast Inselfest-festival. Et af de få tegn på Ostalgie, som blev observeret under feltarbejdet i 2014-2016. Foto: Forfatteren, august 2014.

At mindes oversvømmelserne i 2002 og 2013

Det sidste eksempel på tidligere katastrofer, kriser og deres eftervirkninger i Dresden, som jeg vil beskrive, er de seneste gange, hvor floden Elben har oversvømmet byen. De centraleuropæiske oversvømmelser i 2002 og 2013 forårsagede massive skader og påvirkede hundredtusinder af mennesker i hele regionen. De økonomiske omkostninger ved oversvømmelserne i 2013 beløb sig til i alt 11,7 milliarder euro (Munich Re 2014). De endnu mere ødelæggende oversvømmelser i 2002 var en af de dyreste katastrofer i Europas historie. Hundredvis af byer og bebyggelser i hele Centraleuropa blev oversvømmet, og 21 mennesker døde alene i Tyskland. I Dresden er omkostningerne ved oversvømmelserne i 2002 blevet anslået til 1,36 milliarder euro (Dresden Brand- und Katastrophenschutzamt 2013), og titusinder blev evakueret. Hundredvis af hjem blev ødelagt eller gjort ubeboelige i måneder og i nogle tilfælde år. Historier om folk, der mistede deres hjem eller arbejde, og hvis forsikringspræmier steg voldsomt, var udbredte i medierne og i officielle rapporter (Dresden Umweltamt 2012). Selv om oversvømmelsen i 2013 var næsten lige så alvorlig, forårsagede den forholdsvis

mindre skader end i 2002, og omkostningerne beløb sig *kun* til 137,1 millioner euro (Freistaat Sachsen 2013, 12). Dette er også blevet dokumenteret andre steder i Tyskland, der blev ramt af de samme oversvømmelser (Thieken et al. 2016).

En officiel evalueringsrapport hævdede, at de mindre alvorlige skader forårsaget af oversvømmelsen i 2013 skyldtes de massive investeringer i strukturel oversvømmelsesbeskyttelse, der fulgte efter begivenheden i 2002 (Kirchbach et al. 2013). I Dresden beregnede bystyret, at dets investering på 26 millioner euro i oversvømmelsesplaner mellem 2003 og 2013 havde sørget for, at skaderne var næsten en tiendedel af, hvad de var i 2002 (Dresden Brand- und Katastrophenschutzamt 2013). Alligevel blev hundredvis af huse oversvømmet, tusindvis af mennesker blev evakueret, og lige så mange blev hjemløse i en længere periode. For mange mennesker i Dresden var oversvømmelserne i 2013 derfor lige så slemme og for nogle meget værre end i 2002, da forsikringsmulighederne var blevet færre, nødhjælpen fra staten og civilsamfundet var mindre generøs, og firmaerne, der skulle hjælpe med genopbygning, tog sig dyrere betalt, endda med arbejde af lavere kvalitet.

Men vigtigst af alt havde kun få indbyggere i Dresden forventet, at en oversvømmelse på niveau med den i 2002 ville forekomme inden for så kort en tidsramme. Pludselig havde folk en anden opfattelse af, hvad en såkaldt hundredårsoversvømmelse kunne betyde. På trods af det radikale chok og den overraskelse, som oversvømmelserne medførte (Kuhlicke 2010), fortæller de fleste af de mennesker i Dresden, der gennemlevede dem, at de oplevede dem som perioder præget af ambivalens. På den ene side fremkalder de følelser af stress, angst og i mange tilfælde traumer og fortvivlelse. På den anden side fortælles der lige så mange historier om hjælp, generøsitet og donationer fra venner, familiemedlemmer og (i mange tilfælde) fremmede. Som Klaus, en indbygger i Dresden, hvis hus blev oversvømmet i både 2002 og 2013, bemærker:

Vi havde kun set nogle af disse mennesker en eller to gange før, og så har man pludselig et forhold til dem. [...] Nogle gange havde jeg en fornemmelse af, at folk faktisk ønskede, at oversvømmelserne skulle blive så alvorlige, som de blev ... at folk fik energi af det faktum, at de kunne give os ting, at de kunne hjælpe, og at de pludselig indså, at 'jeg kan gøre noget'. Det var en ekstrem følelse af fællesskab. Fællesskab. Men det utrolige er, at den følelse er væk lige så hurtigt, som den kom.

I min etnografiske forskning rapporterede de fleste oversvømmelsesofre om en følelse af fællesskab og sammenhold under respons- og genopretningsfaserne snarere end om kaos, fortvivlelse og angst. Og som forskningslitteraturen peger på, bør nød og solidaritet ikke ses som modsætninger, men snarere som sameksisterende former i katastrofer (Oliver-Smith 1999). Meget passende henvi-

ser katastrofeforskere nogle gange til Charles Dickens' sætning, der beskriver katastrofer som ”de bedste tider og de værste tider” (Hoffman 1999). Katastrofer er i den forstand – på godt og ondt – ambivalente begivenheder. Det følgende citat af Gabriele, Klaus' hustru, beskriver, hvordan hun var nødt til at komme væk fra deres hus, da Elben steg, og det syntes uundgåeligt, at deres hus ville blive oversvømmet:

Jeg husker dette meget stressende tidspunkt, hvor jeg var nødt til at pakke ting til os og børnene. Alle søgte væk, og gaderne var fyldt med kvinder, der løb med deres børn. Det var som et billede fra 2. verdenskrig. Det var næsten, som om folk havde dødsangst i øjnene. Folk var så fokuserede på at komme væk, og så opstår der forvirring ... men selvfølgelig er angst noget andet, og i det her tilfælde vidste vi, hvem fjenden var. Det tog mig en time at pakke og komme afsted. Jeg kan huske, at jeg flygtede til en vens hus og pakkede ud, og så lå jeg pludselig i haven i græsset og i solskinnet ... det var komisk og abstrakt. Absurd! Vi kunne ikke gøre noget for at forhindre oversvømmelserne, men dér lå vi og soled os. Det var latterligt. Det var som to parallelle verdener.

Som dette citat viser, udfordrede oversvømmelserne midlertidigt folks følelse af normalitet og lagde dermed kimen til en stærk alternativ historie om, hvordan samfundet kan se ud under kriser. Dette afspejler, hvad der ofte sker under katastrofer, som antropologer og andre samfundsfolkere har beskrevet i årtier (Jencson 2001).

I andre tilfælde er minderne om oversvømmelserne mere kollektive i deres form. I forstaden Laubegast, der ligger øst for Dresdens centrum, bliver en årlig festival afholdt, som er født ud af oversvømmelserne i 2002. Begivenheden hedder *Laubegast Inselfest* (Laubegast Ø-Festival). Over en årrække er festivalen blevet meget populær blandt lokale, og den tiltrækker folk fra hele området omkring Dresden. På mange måder ligner den andre gadefester og bydelsfester i Dresden. Lange rækker af boder sælger mad, som for det meste består af pølser og bøffer, østeuropæiske retter og enkelte med asiatisk street food (der var et betydeligt vietnamesisk mindretal i det tidligere DDR). Der skænkes store mængder øl, for det meste af det lokale mærke Radeberger. Der er forskellige scener på festivalpladsen, hvor lokale bands, kunstnere og komikere optræder, og lokale kunstnere sælger kunsthåndværk fra boder.

Festivalen har dog også særtræk: En af hovedbegivenhederne på festivalens anden aften er visningen af en film, som en gruppe lokale har redigeret efter oversvømmelserne i 2002. Filmen vises på et stort lærred placeret midt på det centrale torv i byen og tiltrækker et stort publikum. Nogle gange griner folk af scener med lokale, der holder ølflasker, mens de sejler rundt i både i Laubegasts oversvømmede gader. Filmen portrætterer også, hvordan naboer, venner og fremmede hjælper hinanden med at fylde sandsække til midlertidige diger,

hvordan folk smiler og griner, mens vandet nærmer sig deres huse. Filmen tegner dog ikke kun et rosenrødt billede af begivenheden. For det meste ser folk med stille ærefrygt på scenerne, hvor vandet opsluger de fleste dele af de omkringliggende gader og veje. Der er herudover mange scener, hvor folk tydeligvis er fortvivlede over ødelæggelserne. Filmens ambivalens er slående. Det faktum, at den vises hvert år på festivalen og tiltrækker et stort publikum, er en klar indikation af, hvad jeg opfatter som krisenostalg: at folk ønsker at huske fortidens oversvømmelser. Ikke fordi de længes efter selve begivenheden, men derimod mindes de begivenheden – dels fordi følelsen af handling, sammenhold og muligheden for at hjælpe andre var til stede på en anden måde end normalt under krisen, dels fordi krisen sandsynligvis også har en kollektiv terapeutisk funktion, der også peger fremad i forhold til fremtidige kriser såsom oversvømmelser eller andre trusler.

Publikum ser film om 2002 oversvømmelserne ved Laubegast Inselfest, Dresden, 2014. Foto: Forfatteren.

Der er en interessant parallel her til Ann Rigneys (2018) analyse af 'memory activism' eller hukommelsesaktivisme i relation til Pariserkommunen i Frankrig, hvor historien om 1848-revolutionens nederlag er blevet konverteret til et symbol for håb via de kollektive erindringsaktiviteter, som aktivister udfører. På samme vis kan den årlige visning af filmen om oversvømmelserne i Dresden ses som en måde, hvorpå der defineres en kollektiv forståelse af, hvad oversvøm-

melserne var, og hvad de betyder, samt at omdanne denne begivenheds primære aftryk, som bærende både frygt og håb.

Filmen illustrerer desuden, hvordan oversvømmelserne bliver mindet på mange forskellige måder i Dresden. Andre måder omfatter en række statuer, mindesmærker og højvandsmarkeringer, som er spredt over hele byen. Den offentlige erindring om oversvømmelserne findes derved som synlige inskriptioner – symboler og tegn – ikke kun i byens gader og på bygninger, men også på museer og kontorer, hvor man for eksempel kan finde kunstneriske fotocollager af oversvømmelserne i 2002 hængende på væggene i kommunale bygninger. Denne tilstedeværelse kan ses som en slags offentlig praksis, der opretholder betydningen af tidligere oversvømmelseshændelser på en synlig, men subtil måde. Det mest kendte eksempel på et mindesmærke for oversvømmelserne er en skulptur placeret midt på den gamle barokke August-bro i Dresden, der forbinder den gamle bymidte og den nye del af byen over Elben. Skulpturen har titlen *Die Woge* (bølgen) og er en nyfortolkning af det berømte kobberstik *Den store bølge ud for Kanagawa* af den japanske kunstner Katsushika Hokusai fra det 19. århundrede. Det japanske kunstværk er uden tvivl blevet et af de mest velkendte symboler på tsunamier og oversvømmelser i hele verden, og her står nyfortolkningen på broen som et monument over oversvømmelserne i 2002. Bystyret opførte *Die Woge* på broen i 2008 som et symbol på den ødelæggelse, som Dresden og det omkringliggende område oplevede i 2002. Nederst på jernskulpturen er indgraveret teksten *Elbehochwasser 2002 – Spiegel der Fluten Andernorts*, som direkte oversat betyder ”Elbens oversvømmelser 2002 – et spejl af oversvømmelser andre steder”. Denne tekst peger derved på en bredere, globaliseret kontekst af katastrofer og klimaforandringer, hvilket indikeres af termen ’andre steder’ (*Andernorts*) (Amt für Kultur und Denkmalpflege 2008).

Tilstedeværelsen af symboler, der refererer til oversvømmelserne i Dresden, korresponderer med det, Susan Ullberg (2013) kalder et ”memoryscape”, altså et urbant landskab formet efter et forsøg på at skabe et symbolsk kludetæppe af erindringer. Ullberg illustrerer dette i sin etnografi om, hvordan erindringer om oversvømmelser i Santa Fe, Argentina, manifesterer sig i monumenter og dokumenter samt gennem ritualer og offentlige demonstrationer. Hun viser, at erindringer om oversvømmelser både er dynamiske og involverer aktiv erindring og glemsel, samt at de er stærkt politisk ladede, da de er ”forskelligt distribueret på tværs af samfundets og det offentlige livs forskellige dele samt forbundet med historiske processer i den sociale geografi” (2013, 15). Dette er i høj grad også tilfældet med oversvømmelserne i Dresden, da minderne og erindringerne om oversvømmelserne eksisterer både i negative og positive former, i mundtlige overleveringer og i materielle former.

"Den store bølge ud for Kanagawa" eller "Die Woge" på August-broen i det centrale Dresden, 2015. Foto: Forfatteren.

Konklusion: kriser og ambivalent erindring

I denne artikel har jeg forsøgt at introducere begrebet krisenostalgia som en henvisning til en form for tristhed, der tilskrives tidligere krisebegivenheder, men som også indebærer en følelse af mulighed og potentiale. Ligesom nostalgia generelt skal krisenostalgia forstås som et ambivalent fænomen. I Dresdens tilfælde bruges fortidens katastrofer og kriser som historiske referencepunkter og eksempler på, hvordan verden kan bevæge sig fremad, og hvordan nye muligheder kan opstå på trods af de ødelæggelser, opbrud eller usikkerheder, som disse kriser også har medført.

Ved at præsentere begrebet krisenostalgia leder jeg herved opmærksomheden hen på, hvordan såvel subjektive som intersubjektive eller kollektive erindringer om en krisebegivenhed kan indeholde blandede affekter og følelser – både positive og negative. Krisenostalgia skal af samme grund ikke forstås endimensionelt som en simpel længsel efter fortiden, i den forstand at folk ønsker at rejse tilbage i tiden. Det er snarere en længsel efter de sociale og kulturelle kræfter, som mennesker samles om i krisetider, der refereres til, og som alle eksempler fra Dresden, jeg har diskuteret, indeholder elementer af. Mens folk i krisetider længes efter normalitet, kan kriser efterlade dem med en følelse af, at alt er muligt. Lignende

observationer er blevet gjort af antropologer og sociologer gennem årene (Hoffman 1999; Jencson 2001; Oliver-Smith 1999; Sørensen og Albris 2016).

Som antropologer har foreslået (Angé og Berliner 2014), er nostalgikulturer gode til at eksemplificere, hvordan fortiden mindes og huskes. På samme måde er krisenostalgi en prisme, der kan pege på, hvordan fortidens kriser har været katalysatorer for visioner og ideer for fremtidens samfund. Selv om krisenostalgi således passer ind i en generel forståelse af nostalgi, indebærer det, som jeg med det sammensatte begreb foreslår, en henvisning til sociale praksisser og symbolske repræsentationer af erindringen om katastrofer og kriser, som langt fra er stabile. Som David Alexander (2005) argumenterer for, er symboler, der relaterer sig til katastrofebegivenheder, ligesom andre former for symbolik ikke statiske. De er dynamiske og ændrer sig over tid og fungerer som markører i en længere proces, hvor målet er at finde mening i katastrofernes årsager og effekter. For at forstå, hvordan symboler afspejler en bestemt kulturel opfattelse af katastrofer i et givet samfund eller kulturel gruppe, må vi også forstå, hvordan de gradvist mister deres ”greb om folks fantasi”, som Alexander (2005, 32) formulerer det. Erindringer om omvæltninger og katastrofer kan, uanset om de kan identificeres på individuelt, institutionelt eller samfundsmæssigt niveau, aktiveres, genfortolkes eller tilegnes i forhold til forskellige formål; de kan også gå i dvale, hvis der går lang tid uden nye begivenheder.

I Dresden er de kollektive erindringshandling og symboler, som bombardementerne, Murens fald og oversvømmelserne huskes igennem, ambivalente, da de fungerer som både positive og negative markører for indbyggerne, hvor verden ændrede sig for stedse og blev genfødt på ny. Murens fald og oversvømmelserne i 2002 og 2013 viser måske tydeligst denne verden af muligheder midt i forandringer og (op)brud. Men bombningen af Dresden, som i høj grad formede byens omdømme, er også en begivenhed, der kan tilskrives en sådan nostalgi. Det er særligt tydeligt i den måde, hvorpå begivenheden siden er blevet referencepunktet for Dresdens ambitioner om at være en by, der fremmer fred og sammenhold internationalt, symboliseret ved den årlige mindehøjtidelighed for bombardementerne, hvor folk danner en lang kæde med hinanden i hånden, som jeg tidligere har beskrevet. Mens bombningen udgjorde den ultimative krise for byen, bliver mindet om denne begivenhed og de mange ruiner, der lå ubenyttede i byens centrum i et halvt århundrede, fortsat brugt som reference for, hvad byen var, hvad den er, og hvordan den kan genopbygges i fremtiden.

Berlinmurens fald og den tyske genforening ses som en krise, der rystede selve fundamentet for byer som Dresden og i virkeligheden hele Europa og andre steder. Fortællinger om, hvordan folk rejste sig mod det socialistiske overvågningsregime og marcherede i gaderne, er stadig en del af Dresdens identitet

i dag (Dyke 2001). Den måde, hvorpå den socialistiske fortid huskes, er stadig i høj grad præget af den krisestemning, som begivenhederne i 1989 udløste. Faktisk er fænomenet Ostalgie som tidligere beskrevet et levende eksempel på nostalgikultur (Angé og Berliner 2014), da det uden tvivl handlede lige så meget om at skabe en nutidig identitet for, hvad et forenet Tyskland burde betyde, som det handlede om at huske den østtyske socialistiske fortid (Boyer 2006; Cooke 2005). Som Berdahl (1999b) har formuleret det, var sammenbruddet af DDR og genforeningen på en og samme tid et tidspunkt, hvor verden gik under og opstod på ny. Netop derfor er det et historisk knudepunkt, der tilskrives forskellige og ambivalent nostalgiske minder og erindringer.

I tilfældet med oversvømmelserne blev oplevelsen af solidaritet i 2002 og 2013 så fremtrædende, at den har spillet en stor rolle i måden, begivenhederne er blevet husket på. Selv om tusindvis af mennesker mistede deres hjem, blev økonomisk ramt eller fik psykiske problemer, er fortællingen om solidaritet og fællesskab blandt Dresdens indbyggere fortsat den dominerende erindring om oversvømmelserne. De muligheder for forandring og visioner om en anden verden, der opstod under og efter oversvømmelserne både i 2002 og 2013, huskes derved som både smertefulde og opløftende for mange (Albris 2017).

På trods af deres tvetydige karakter er tidligere katastrofer og kriser i Dresden begivenheder, der med tiden bliver nostalgiske referencepunkter for den kollektive hukommelse, og som derved fungerer som pejlemærker for fremtiden, hvad enten det handler om, hvordan venner og fremmede kan hjælpe hinanden i lyset af kollektiv krise, eller hvordan byen kan rejse sig fra sine ruiner, hvis den igen står over for omvæltninger og ødelæggelser.

Noter

Denne artikel er baseret på forskning udført som en del af forskningsprojektet Changing Disasters, der var finansieret af en bevilling fra Københavns Universitets Excellence Programme for Interdisciplinary Research 2016.

1. Fra oldgræsk: nostos, hjemkomst, og algos, smerte.
2. Oversat fra det originale tyske: "Auch Kriege und Naturkatastrophen gehören zur Geschichte des Ortes. Tote und Gebäudeschäden waren nach dem Luftangriff am Mittag des 2. März 1945 zu beklagen und immer wieder bildete die Elbe eine Gefahr. Die Hochwasser von 1845 und 1890 schienen ferne Geschichte, doch die Flut vom August 2002 erinnerte schmerzlich an längst vergangenen Zeiten."
3. Alle navne i de etnografiske beskrivelser er pseudonymer.

Litteratur

Albris, Kristoffer. 2017. *Disasters as Usual: The Public Life of Recurring Floods in Dresden*. Ph.d-afhandling. Københavns Universitet.

Alexander, David. 2005. "An Interpretation of Disaster in Terms of Changes in Culture, Society and International Relations". I *What is a Disaster? New Answers to Old Questions*, redigeret af Ronald W. Perry og Enrico L. Quarantelli, 1-15. XLibris Press.

Amt für Kultur und Denkmalpflege. 2008. *Die Woge*. Landeshauptstadt Dresden.

Angé, Olivia og David Berliner, red. 2014. *Anthropology and Nostalgia*. Berghahn Books.

Appadurai, Arjun. 1986. "Center and Periphery in Anthropological Theory". *Comparative Studies in Society and History* 28(2):356-61.

Barrios, Roberto. 2017. "What Does Catastrophe Reveal for Whom? The Anthropology of Crises and Disasters at the Onset of the Anthropocene". *Annual Review of Anthropology* 46:151-66.

Berdahl, Daphne og Matti Bunzl. 2010. *On the Social Life of Postsocialism, Memory, Consumption, Germany*. Indiana University Press.

Berdahl, Daphne. 1999a. "'(N)Ostalgic' for the Present: Memory, Longing, and East German Things". *Ethnos* 64(2):192-211.

— 1999b. *Where the World Ended: Re-unification and Identity in the German Borderland*. University of California Press.

Boyer, Dominic. 2006. "Ostalgie and the Politics of the Future in Eastern Germany". *Public Culture* 18(2):361-81.

Campoamor 2020. Why We Reach for Nostalgia in Times of Crisis. *New York Times*. Tilgæet 07.11.2025. <https://www.nytimes.com/2020/07/28/smarter-living/coronavirus-nostalgia.html>.

Cooke, Paul. 2005. *Representing East Germany since Unification: From Colonization to Nostalgia*. Berg.

Dresden Brand- und Katastrophenschutzamt. 2013. *Hochwasser Juni 2013: TEL – Kurzbericht zum Hochwasser der Elbe 03.-10.06.2013 in der Landeshauptstadt Dresden*. Landeshauptstadt Dresden.

Dresden Umweltamt. 2012. *Umweltbericht 2012: Dresden – 10 Jahren nach den Hochwassern 2002*. Landeshauptstadt Dresden.

Dyke, Elizabeth A. Ten. 2001. *Dresden: Paradoxes of Memory in History*. Routledge.

Freistaat Sachsen. 2013. *Der Wiederaufbau im Freistaat Sachsen nach dem Hochwasser im Juni 2013*. Freistaat Sachsen, Sächsische Staatskanzlei.

Gallinat, Anselma. 2008. "Being 'East German' or Being 'at Home in Eastern Germany'? Identity as Experience and as Rhetoric". *Identities* 15(6):665-86.

Gretzschel, Matthias. 2012. *Als Dresden im Feuersturm versank*. Ellert & Richter Verlag.

Hoffman, Susanna. 1999. "The Worst of Times; The Best of Times: Toward a Model of Cultural Response to Disaster". I *The Angry Earth: Disaster in Anthropological Perspective*, redigeret af Anthony Oliver-Smith og Susanna Hoffman, 134-55. Routledge.

Jencson, Linda. 2001. "Disastrous Rites: Liminality and Communitas in a Flood Crisis". *Anthropology and Humanism* 26(1):46-58.

Jerzak, Claudia. 2015. "Memory Politics: The Bombing of Hamburg and Dresden". I *Catastrophe and Catharsis: Perspectives on Disaster and Redemption in German Culture and Beyond*, redigeret af Katharina Gerstenberger og Tanja Nusser, 53-72. Boydell & Brewer.

Kirchbach, Hans-Peter von, Thomas Popp og Jörg Schröder. 2013. *Bericht: der Kommission der Sächsischen Staatsregierung zur Untersuchung der Flutkatastrophe 2013*. Freistaat Sachsen, Sächsische Staatskanzlei.

Kuhlicke, Christian. 2010. "The Dynamics of Vulnerability: Some Preliminary Thoughts About the Occurrence of 'Radical Surprises' and a Case Study on the 2002 Flood (Germany)". *Natural Hazards* 55(3):671-88.

Merriam-Webster. u.å. "Ambivalence". Merriam-Webster.com. Tilgået 07.11.2025. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/ambivalence>.

Merton, Robert K. 1976. *Sociological Ambivalence and Other Essays*. Free Press.

Munich Re. 2014. *Press Release: Overall Picture of Natural Catastrophes in 2013 Dominated by Weather Extremes in Europe and Supertyphoon Haiyan*. Tilgået 01.03.2021. <https://www.munichre.com/en/media-relations/publications/press-re-leases/2014/2014-01-07-press-release/index.html>.

Müller, Birgit. 2008. *Disenchantment with Market Economics: East Germans and Western Capitalism*. Berghahn.

Müller, Jan-Werner, red. 2002. *Memory and Power in Post-war Europe: Studies in the Presence of the Past*. Cambridge University Press.

Neller, Katja. 2006. *DDR-Nostalgie. Dimensionen der Orientierungen der Ostdeutschen gegenüber der ehemaligen DDR, ihre Ursachen und politischen Konnotationen*. VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Nostalgia. 2021. The Cambridge Dictionary. Tilgået 01.03.2021. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/nostalgia>.

Oliver-Smith, Anthony. 1999. "The Brotherhood of Pain: Theoretical and Applied Perspectives on Post-disaster Solidarity". I *The Angry Earth: Disaster in Anthropological Perspective*, redigeret af Anthony Oliver-Smith og Susanna Hoffman, 156-72. Routledge.

Peperkamp, Esther, Breda Malgorzata Rajtar, Irene Becci og Birgit Huber. 2009. "Eastern Germany 20 Years After: Past, Present and Future?" *Eurostudia – Transatlantic Journal for European Studies* 5(2):1-10.

Rigney, A. 2018. "Remembering Hope: Transnational Activism Beyond the Traumatic". *Memory Studies* 11(3):368-80.

Ringel, Felix. 2013. "Differences in Temporal Reasoning: Temporal Complexity and Generational Clashes in an East German City". *Focaal* 66:25-35.

Roitman, Janet. 2013. *Anti-crisis*. Duke University Press.

Simpson, Edward. 2013. *The Political Biography of an Earthquake, Aftermath and Amnesia in Gujarat, India*. Oxford University Press.

Smelser, Neil J. 1998. "The Rational and the Ambivalent in the Social Sciences". *American Sociological Review* 63(1):1-16.

Sørensen, Birgitte R. og Kristoffer Albris. 2016. "The Social Life of Disasters: An Anthropological Approach". I *Disaster Research: Multidisciplinary and International Perspectives*, redigeret af Rasmus Dahlberg, Olivier Rubin og Morten Thanning Vendelø, 66-81. Routledge.

Taylor, Frederick. 2008. How Many Died in the Bombing of Dresden? *Der Spiegel*, 02.10.2008. Tilgået 01.03.2021. <http://www.spiegel.de/international/germany/death-toll-debate-how-many-died-in-the-bombing-of-dresden-a-581992.html>.

Thieken, Annegret H., Tina Bessel, Sarah Kienzler et al. 2016. "The Flood of June 2013 in Germany: How Much do we Know about its Impacts?" *Natural Hazards and Earth System Sciences* 16(6):1519-40.

Ullberg, Susann. 2013. *Watermarks: Urban Flooding and Memoryscape in Argentina*. Stockholm Studies in Social Anthropology N.S. 8. Acta Universitatis Stockholmiensis.

Verdery, Katherine. 1996. *What Was Socialism, and What Comes Next?* Princeton University Press.

Vigh, H. (2008). "Crisis and Chronicity: Anthropological Perspectives on Continuous Conflict and Decline". *Ethnos* 73(1):5-24.

Vonnegut, Kurt. 1969. *Slaughterhouse-Five, or, The children's Crusade, a Duty-dance with Death*. Dell Publishing.